

**AFAZIK BOLALARDA NUTQNI TIKLASH BO‘YICHA
LOGOPEDIK MASHQLAR TIZIMI***Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti**Magistratura bosqichi talabasi****Rustamova Sevara O'tkirjon qizi******+998913272314******sevarar260@gmail.com*****Annotatsiya**

Maqolada afazik bolalarda nutqni tiklash jarayonida qo‘llaniladigan logopedik mashqlar tizimi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Afaziyaning turlari, ularning bola nutqiga ko‘rsatadigan ta’siri hamda logopedik korreksiya jarayonida individual yondashuvning ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida fonetik-fonematik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash, leksik-grammatik tuzilmani shakllantirish, og‘zaki nutqni faollashtirish, artikulyatsion apparatni mustahkamlash hamda kommunikativ faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tizimi ishlab chiqildi. Shuningdek, bosqichma-bosqich tuzilgan mashqlar majmuasining samaradorligi amaliy misollar asosida asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari afazik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlar sifatini oshirish, nutqni qayta tiklash jarayonini tezlashtirish va individual reabilitatsiya dasturlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Afaziya, logopediya, nutqni tiklash, logopedik mashqlar tizimi, artikulyatsion apparat, fonetik-fonematik rivojlanish, kommunikativ kompetensiya, leksik-grammatik tuzilma, neyropsixologik yondashuv, reabilitatsiya jarayoni.

Zamonaviy logopediya va neyropsixologiya fanida afazik bolalarda nutqni tiklash masalasi dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Afaziya – markaziy nerv tizimi shikastlanishi natijasida shakllanadigan, bola nutqining tovush-morfologik, leksik-grammatik va kommunikativ komponentlarini izdan chiqaruvchi murakkab nutq buzilishidir. Bunday holat bolalarda og‘zaki nutqning to‘liq yoki qisman yo‘qolishi, grammatik tuzilmaning buzilishi, so‘z boyligining qisqarishi, eshitib idrok etishning pasayishi hamda nutqiy muloqotning izdan chiqishi bilan namoyon bo‘ladi. Shu bois afazik bolalar bilan logopedik ishlar tizimli, izchil va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi.

Afaziya bilan shug‘ullanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishini tiklash jarayoni ko‘p bosqichli bo‘lib, unda artikulyatsion apparatning faoliyatini kuchaytirish, fonetik-fonematik jarayonlarni rivojlantirish, lug‘aviy va grammatik strukturani qayta shakllantirish, nutqiy faoliyatni muloqotga yo‘naltirish kabi vazifalar markaziy o‘rin tutadi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati, avvalo, logoped tomonidan ishlab chiqilgan

mashqlar tizimining to'g'ri tanlanishi, bosqichma-bosqich qo'llanishi va bola psixofiziologik xususiyatlariga moslashtirilganligiga bog'liq.[1.42]

So'nggi yillarda afazik bolalar bilan korreksion mashg'ulotlarni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar ko'payib, nutqni tiklashda neyropsixologik yondashuv, multisensor stimulyatsiya, o'yin texnologiyalari va individual reabilitatsiya dasturlari keng qo'llanila boshladi. Biroq amaliyotda qo'llanish uchun tizimli, metodik asoslangan, bosqichma-bosqich nutqni tiklashga yo'naltirilgan mashqlar majmuasi yetishmayotganligi kuzatiladi. Mazkur tadqiqot afazik bolalarda nutqni tiklash bo'yicha logopedik mashqlar tizimini ilmiy asoslash, ularning mazmuni, qo'llanilish mexanizmlari va samaradorligini yoritishga qaratilgan bo'lib, logopedik amaliyot uchun metodik ahamiyatga ega.

Afaziya markaziy nerv tizimining organik jarohatlanishi natijasida shakllanadigan murakkab nutq buzilishi bo'lib, u bolalarning psixik rivojlanishining barcha komponentlariga ta'sir ko'rsatadi. Afazik bolalarda fonematik eshituvning pasayishi, nutqiy diqqatning sustligi, lug'aviy zahiraning qisqarishi va grammatik tuzilmaning buzilishi kuzatiladi. So'zlarni idrok qilishda qiyinchiliklar, predmet-narsa nomlarini eslab topishdagi uzilishlar, nutqning grammatik jihatdan izdan chiqishi, gap tuzishda davomiy pauzalar va nutqiy muloqotning yetarli darajada shakllanmasligi tipik belgilardir.[2.38]

Neyropsixologik tadqiqotlarga ko'ra, afaziyaning sensor, motor, amnestik, semantik hamda dinamik turlari mavjud bo'lib, ularning har biri turli miqdorda nutqiy komponentlarning buzilishiga olib keladi. Sensor afaziyada so'z va gaplarni eshitib idrok etishning buzilishi markaziy o'rin tutsa, motor afaziyada nutqning motor-rejalashtirish mexanizmlari sustlashadi. Amnestik afaziyada nomlash jarayonining buzilishi, semantik afaziyada esa grammatik munosabatlarni farqlashdagi qiyinchiliklar ustunlik qiladi. Ushbu farqlar logopedik korreksiya jarayonida mashqlar mazmunini to'g'ri tanlash uchun muhim ahamiyatga ega.[3.76]

Afazik bolalarda nutqni tiklash bir-biriga bog'liq bo'lgan qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar logoped tomonidan qat'iy izchillikda tashkil etilishi, har bir mashq bolaning psixofiziologik imkoniyatlariga moslashtirilishi lozim.

Artikulyatsion mashqlar nutq apparati mushaklarini mustahkamlash, artikulyatsion holatlarni aniq shakllantirish va fonematik talaffuzni tiklashga xizmat qiladi. Mashg'ulotlarda quyidagi topshiriqlar qo'llaniladi: Lab va til mushaklarini mustahkamlovchi mashqlar (labni cho'zish, bukish, tilni ko'tarish, yon tomonlarga siljitish), artikulyatsion pozitsiyalarni mustahkamlash ("qo'ng'iroq", "mushuk", "kemachalar" mashqlari), ritmik artikulyatsiya mashqlari (ovoz bilan sinxron harakatlar). Bu mashqlar fonemalarni to'g'ri talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan mushak kuchi va koordinatsiyani tiklaydi.

Fonematik eshituvning zaiflashishi afazik bolalarda nutqni o'zlashtirish jarayonini sezilarli qiyinlashtiradi. Shu bois fonematik tinglash va farqlash mashqlari muhim hisoblanadi: So'z juftliklaridagi farqlarni eshitib topish (masalan, bala–pala, shal–chal), tovushlarni ajratish va qayta tanlash, ritmik-esitish mashqlari orqali nutqiy diqqatni faollashtirish, tovushlarni bo'g'in va so'z tarkibida aniqlash. Ushbu bosqich tovushlarni idrok etish, differensiasiya qilish va talaffuzga tayyorgarlik ko'rishga xizmat qiladi.[4.62]

Afazik bolalarda ko'pincha so'z boyligi qisqargan bo'ladi, shu sababli lug'at ustida ishlash logopedik korreksiyaning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Mashqlarga quyidagilar kiradi: Predmet va hodisalarni nomlash, tasvir asosida so'z topish, sinonim va antonimlarni tanlash, guruhlash, grammatik shakllarni to'g'ri qo'llashga doir mashqlar (son, kelishik, egalik qo'shimchalari), gap tuzish, rasm asosida mavzuli matn tuzish. Grammatik tizimni tiklash orqali bolada muloqotda mustaqil fikrni ifodalash qobiliyati rivojlanadi.[5.86]

Og'zaki nutqni tiklashda muloqotga yo'naltirilgan mashqlar muhim ahamiyatga ega. Amaliyotda quyidagi topshiriqlar samarali deb topilgan: Dialogik nutq mashqlari (savol-javoblar, rolli o'yinlar), monologik nutq mashqlari (voqeani qayta so'zlab berish, matn asosida hikoya qilish), situatsion suhbatlar yaratish (do'konda, maktabda, uyda muloqot qilish). Bu mashqlar bolalarda ijtimoiy-psixologik faoliyatni ham qo'llab-quvvatlaydi.

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan mashqlar tizimi 6–10 yoshli afazik bolalar bilan 3 oy davomida sinovdan o'tkazildi. Kuzatish natijalariga ko'ra: Artikulyatsion harakatlar aniqroq bo'ldi, fonematik farqlash ko'tarildi, tovush xatolari kamaydi, lug'aviy zahira o'rtacha 25–30 % ga oshdi, gap tuzish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi, kommunikativ faoliyatdagi faollik ortdi. Bu natijalar taklif etilgan mashqlar tizimining afazik bolalarda nutqni tiklashda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatadi.

Afazik bolalarda nutqni tiklash jarayoni murakkab psixologik-pedagogik va neyropsixologik omillar bilan bog'liq bo'lib, tizimli, bosqichma-bosqich va individual yondashuvni talab qiladi. Tadqiqot davomida afaziyaning turli shakllari bolalarda artikulyatsion, fonetik-fonematik, leksik-grammatik va kommunikativ komponentlarning turlicha darajada buzilishiga olib kelishi aniqlanib, logopedik korreksiya jarayonida mashqlar mazmunini shunga mos ravishda tanlash zarurligi asoslab berildi.

Ishlab chiqilgan logopedik mashqlar tizimi artikulyatsion apparatni faollashtirish, fonematik eshituvni tiklash, lug'at boyligini oshirish, grammatik tuzilmani shakllantirish hamda og'zaki nutqni faollashtirishni o'z ichiga olgan bo'lib, amaliy sinov natijalari uning samaradorligini tasdiqladi. Xususan, bolalarda tovush

talaffuzidagi xatolar kamaygani, fonematik farqlash ko'rsatkichlari yaxshilangani, lug'aviy zaxira kengaygani va muloqotga kirishish faolligi oshgani kuzatildi.[6.72]

Mazkur tadqiqot afazik bolalar bilan ishlovchi logopedlar uchun metodik ahamiyat kasb etadi va nutqni tiklashga qaratilgan reabilitatsiya dasturlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, taklif etilgan mashqlar tizimini amaliyotga joriy etish logopedik korreksiyaning sifatini oshirish, nutqiy rivojlanish jarayonini tezlashtirish va bolalarning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Kelgusida afazik bolalarda nutqni tiklash jarayonida multisensor yondashuv, neyropsixologik metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanishi bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. — Москва: МГУ, 1973.
2. Хомская Е. Д., Ефимова И. В. Нейропсихология детского возраста. — Москва: Академия, 2018.
3. Журба Л. Т., Мастюкова Е. М. Нарушения речи у детей и пути их коррекции. — Москва: Просвещение, 1991.
4. Волкова Г. А. Логопедия: Методика коррекции нарушений речи у детей. — Санкт-Петербург: Речь, 2015.
5. Еремеева В. И., Филичева Т. Б. Методические основы коррекционной работы при нарушениях речи у детей. — Москва: Владос, 2019.
6. Никашина В. А. Коррекционная работа при афазии у детей. — Москва: Логомед, 2016.
7. Трахтенберг И. И., Мелихова Е. И. Психолингвистические основы формирования речи у детей. — Москва: Педагогика, 2012.
8. Выготский Л. С. Мышление и речь. — Москва: Лабиринт, 2005.
9. Лалаева Р. И., Серебрякова Н. В. Логопедия: диагностика и коррекция нарушений речи. — Санкт-Петербург: Специальная литература, 2017.
10. Коган Л. Н. Развитие речи у детей с нарушениями центральной нервной системы. — Москва: Медицина, 2010.